

GGD GHOR Nederland heeft kennis genomen van uw Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) voor de Milieueffectrapportage (MER) bij het Programma Ruimte voor Defensie. In dit NRD besteedt u aandacht aan een gezonde en veilige leefomgeving. Dit onderschrijven wij, vanzelfsprekend, met klem en vanuit onze visie 'Health in and for all policies'¹ en onze '[Kernwaarden voor een Gezonde Leefomgeving](#)'.

In deze zienswijze geven wij u enkele adviezen mee om effecten op de gezondheid (van omwonenden; de gezondheid van het defensiepersoneel valt buiten ons werkveld²) nog scherper inzichtelijk te kunnen maken. We hopen zo bij te kunnen dragen aan een goede afweging van het aspect gezondheid in de verdere ontwikkeling van de plannen in uw Programma.

Gezondheid: Integraal en meekoppelkansen

Het is belangrijk om gezondheid een integraal onderdeel te laten zijn van besluitvorming, waarbij gestreefd wordt naar een leefomgeving die een positief effect heeft op de gezondheid van inwoners. Leidende invalshoeken zouden daarbij moeten zijn:

- Stel bewoners in hun leefomgeving zo min mogelijk bloot aan risicofactoren voor hun gezondheid ten gevolge van de plannen,
- Kijk waar de plannen kansen hebben voor gezondheidsbevorderende aspecten in de leefomgeving van bewoners, zoals bewegen, ontmoeten en recreëren.

Uw plannen hebben daarnaast via bovenstaande invalshoeken raakvlakken (meekoppelkansen) met ander gezondheidsrelevant beleid, bijvoorbeeld op het gebied van mobiliteit, recreatie, bewegen en de woonopgave (houd rekening met de gezondheid van zowel de huidige, als ook die van toekomstige bewoners).

Beoordelingskader

In uw NRD beschrijft u een beoordelingskader waarin het hoofdthema 'Gezondheid en veiligheid' wordt beschreven door de subthema's geluid, luchtkwaliteit, externe veiligheid, licht, trillingen, hittestress en gezondheid. GGD GHOR Nederland vraagt u de invloed van uw plannen op deze thema's, uitgedrukt in gezondheid, ruimtelijk (op kaarten) inzichtelijk te maken, zowel daar waar zij leiden tot verbetering als tot verslechtering. Thematisch geven wij u enkele aanbevelingen hoe u dit kunt aanpakken en wat daarbij een gezondheidskundig relevant toetsingskader is.

U geeft aan de alternatieven alleen te beoordelen op basis van verbetering of verslechtering ten opzichte van de referentiesituatie. Dit is voor het meewegen van de gezondheidseffecten op omwonenden ontoereikend. Hiervoor is ook een gezondheidskundig relevante beoordeling van de absolute blootstelling van belang.

¹ In het rapport van de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving 'Op onze Gezondheid' (2023): 'Aandacht voor die achterliggende oorzaken en betrekken van andere sectoren wordt ook wel Health in All Policies genoemd.' Die beïnvloeding is er ook andersom: gezondheid kan bijdragen aan het realiseren van doelstellingen van die andere beleidsdomeinen. Zo kan een goed ontbijt bijdragen aan de leerprestaties op school. Wij spreken daarom hier liever over Health in and for All Policies

² In de NRD wordt vaak gesproken over 'effecten van het plan op de omgeving en vice versa', we gaan er van uit dat het onder de noemer gezondheid dan gaat over gezondheidskundig relevante omgevingsblootstelling op het defensiepersoneel. Hiervoor adviseren wij u advies in te winnen bij uw arbodienst/-deskundigen.

Geluid

Beschrijf de invloed van uw ontwikkelingen op de blootstelling aan omgevingsgeluid van omwonenden, zowel bronspecifiek als cumulatief. Druk dit ook uit in de gezondheidsmaten: aantal gehinderden, aantal slaapverstoorden en het vaker voorkomen van ischemische hartziekten. De WHO (Wereldgezondheidsorganisatie) heeft hiervoor relaties afgeleid, welke zijn overgenomen in de Europese richtlijn en geïmplementeerd in de [Omgevingsregeling](#). Heb aandacht voor toepassing van de correcte relatie voor ieder type geluid (vlieg-, rail- en verkeerslawaai kennen andere relaties) en bereken de gezondheidsimpact vanaf lage blootstellingen (40 dB Lden). Specifiek voor vliegbewegingen adviseren wij om gebruik te maken van **actuele en lokale** blootstelling-effect-curves, zoals beschreven in een recent RIVM-rapport³. Voor geluid geproduceerd door F35-jachtvliegtuigen adviseren wij om gebruik te maken van de blootstelling-effect-curve die is opgesteld voor vliegbasis Leeuwarden⁴. Breng ook piekgeluid in beeld: denk hierbij aan de geluidniveaus ter hoogte van woningen, aantal woningen bij die geluidniveaus, frequentie van optreden en tijdstippen op de dag en nacht (inclusief randen van de nacht 22-23u en 7-8u).

Voor het toetsingskader kunt u gebruik maken van de [GGD advieswaarden voor cumulatief geluid](#) van 50 dB Lden en 40 dB Lnight. Specifiek voor vliegverkeer gelden de WHO-advieswaarden van 45 dB Lden en 40 dB Lnight als geschikt toetsingskader, waarbij overigens alsnog sprake is van 10% ernstige hinder en 11% ernstige slaapverstoring.

Luchtkwaliteit

Beschrijf de invloed van uw ontwikkelingen op de jaargemiddelde en kortdurende (etmaalgemiddelde) blootstelling aan stikstofdioxide (NO₂), fijn stof (PM_{2,5} en PM₁₀) en eventuele Zeer Zorgwekkende Stoffen (ZZS) zoals benzeen. Breng voor de luchthavens ook de invloed op ultrafijnstof-blootstelling in de omgeving in beeld. Druk de blootstelling aan NO₂ en fijn stof ook uit in gezondheidsmaten (bijvoorbeeld volgens de methode zoals het Rijk begin 2024 toepast in het Schone Lucht Akkoord).

Voor het toetsingskader kunt u voor NO₂ en fijn stof gebruik maken van de [gezondheidskundige advieswaarden](#) (zie ook [tabel WHO](#) voor kortdurende blootstelling). Voor ZZS is het maximaal toelaatbaar risico (MTR, beschikbaar via het [RIVM](#)) een gezondheidskundig geschikt toetsingskader.

Licht

Licht in de omgeving, buiten de woning, heeft in de Nederlandse context een (zeer) beperkte invloed op de humane gezondheid⁵ maar kan wel relevant zijn voor verstoring van flora en fauna. Dit subthema is daarmee logischer onder het hoofdthema 'Natuur' dan onder het hoofdthema 'Gezondheid'.

Trillingen

De GGD adviseert m.b.t. trillingen (zoals rattle noise bij helikopters) niet alleen een toename/afname van emissies in beeld te brengen, maar vooral ook aandacht te hebben voor de mogelijke overlast daarvan voor omwonenden. Breng het totaal aantal gehinderden/woningen in het effectgebied in beeld.

Hittestress:

De impact van de ontwikkelingen op hittestress voor omwonenden zal minimaal zijn. Wij adviseren om dit thema niet mee te nemen of in ieder geval niet in gelijke mate mee te nemen als de andere onderwerpen met grote/grotere gezondheidsimpact.

³ <https://www.rivm.nl/publicaties/relaties-vliegtuiggeluid-hinder-en-slaapverstoring-2020>

⁴ <https://www.gemert-bakel.nl/advies-gezondheidsonderzoek-random-militaire-luchthavens-waar-de-f35-vliegtgaat-vliegen>

⁵ O.a.: , <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0269749123003238>,

<https://ehp.niehs.nih.gov/doi/full/10.1289/EHP3431>,

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3109/07420528.2011.602198>,

https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/408485/1_s2.0_S0048969720344430_main.pdf?sequence=1

Gezondheid (groene, prettige leefomgeving)

De 'beschouwde aspecten' bij het subthema gezondheid (welke onder het hoofdthema gezondheid fundamentele vragen oproept) maakt duidelijk dat er wordt gedoeld op een groene, prettige leefomgeving. We willen allereerst voorstellen het subthema als zodanig te hernoemen. Beschrijf vervolgens welke invloed de ruimtevraag van defensie heeft op de toegankelijkheid van natuur/recreatiegebieden. Breng in beeld wat nieuwe locaties en gebieden betekenen voor de recreatiemogelijkheden van omwonenden. Als er een beperking van recreatiemogelijkheden ontstaat in groene/natuurgebieden, benoem dan compenserende maatregelen.

Geur

In het beoordelingskader wordt geur niet als (sub)thema benoemd. Graag vragen wij u om dit subthema toe te voegen; uit de GGD-monitor blijkt namelijk dat inwoners rondom vliegbases extra geurhinder ervaren en toeschrijven aan vliegverkeer⁶. Breng daarom ook de effecten van geur op omwonenden in beeld voor diverse Defensie activiteiten.

Gebruik gehele beoordelingskader

Tot slot vraagt GGD GHOR Nederland u in uw gehele planvorming en het MER gebruik te maken van uw volledige beoordelingskader, inclusief alle bovengenoemde gezondheidsonderwerpen, en u niet te beperken tot de thema's geluid, wateroverlast, overstromingsrisico, cultuurhistorie, natuur en stikstofdepositie (zoals genoemd in de NRD). Hiermee zal het gezondheidsbelang onvoldoende transparant inzichtelijk zijn om goed te kunnen afwegen in de verdere besluitvorming.

Over GGD GHOR Nederland

GGD GHOR Nederland is de belangenbehartiger voor de publieke gezondheid en veiligheid in Nederland. Als overkoepelende brancheorganisatie van de 25 GGD'en en GHOR-bureaus werken wij met en voor onze leden aan het versterken van de publieke gezondheid en veiligheid in Nederland.

GGD'en beschermen, bewaken en bevorderen de gezondheid van de inwoners van Nederland. De GHOR coördineert de samenwerking tussen verschillende geneeskundige hulpdiensten tijdens grote ongevallen en rampen, zodat ze samen één hulpverleningsketen vormen.

⁶ <https://brabantscan.nl/>. Ter voorbeeld: in gemeente Maashorst (vliegbasis Volkel) geeft 7% van de inwoners aan ernstige geurhinder te ervaren als gevolg van vliegverkeer; in heel Noord-Brabant geldt dat voor 2% van de inwoners.
